

נורברט פריי

פעמיים לנדסברג

על יהודים וגרמנים בשנים הראשונות שאחרי המלחמה

*תרגום מגרמנית: דן תמיר

בראשית קיץ 1945 עדיין נמצאו בשטח שעתיד היה להפוך לרפובליקה הפדרלית הגרמנית כששה וחצי מתוך יותר משמונה מיליוני אנשים ילידי ארצות אחרות, שנגררו בידי הגרמנים במהלך המלחמה אל שטח הרייך ואולצו לעבוד בכלכלת המלחמה הנציונל-סוציאליסטית – לעתים קרובות כשעוד היו ילדים למחצה. אליהם נוספו שורדי צעדות המוות וניצולי מחנות הריכוז, מחנות ההשמדה ומחנות שבויי המלחמה. כמו כן שהו גם לא-גרמנים שלחמו במהלך המלחמה בצד הגרמני או שעבדו – מסיבותיהם שלהם – בתחומי הרייך. לבסוף, היו גם אלה שגורשו מבתיהם רק בסוף המלחמה, או שנמלטו מפני הצבא הסובייטי המתקדם. בשונה מהאזרחים הגרמנים שברחו מהאזורים שבמזרח מערבה, זכו האנשים שנמנו על הקבוצות שצוינו לעיל למעמד מיוחד: הם נחשבו מאותה עת ואילך ל"עקורים" (DP Displaced Persons). איטלקים, פינים, רומנים ואזרחים של מדינות אחרות שלחמו לצד גרמניה כונו, בעגה של כחות הכיבוש, "עקורי האויב לשעבר" (ex-enemy Dps), בעוד שהגרמנים והאוסטרים שגורשו מהאזורים שבמזרח כונו "עקורי האויב" (enemy DPs).

נציגי בעלות הברית שלחמו נגד היטלר שבו ודנו בגורלן העתידי של הקבוצות השונות הללו עוד לפני סוף המלחמה: לפי הסכם סובייטי-אמריקאי מן ה-11 בפברואר 1945 צריך היה להחזיר את כל העקורים לארצות מולדתם. ואמנם, פעולת ההחזרה הזו אכן החלה במהרה, אבל באותה מהירות גם צצו והתגלו בעיות כבדות משקל: לא עם צרפתים, איטלקים ואנשים מארצות אחרות במערב אירופה, שכמעט תמיד ביקשו לחזור הביתה במהירות האפשרית ולא היו זקוקים לעזרה לשם כך, אלא בכל הנוגע למזרח-אירופים רבים, לנוכח עלייתם והתבססותם של המשטרים הקומוניסטיים בכל רחבי מזרח אירופה. בראש ובראשונה היו אלה עקורים מהמדינות הבלטיות, מאוקראינה ומרוסיה הלבנה שחששו – לא בלי סיבה – מהאשמות בשיתוף פעולה עם הגרמנים, האשמות שעשויות היו להוביל לאפליה ואף לענישה אחרי חזרתם.

על רקע הזרם האדיר של הפליטים וחסרי המולדת בחלקים רבים של אירופה – ו"הטיהורים האתניים" המתמשכים שהיו מקובלים פחות או יותר על בעלות הברית (בעיקר בכל הנוגע לגרמנים בצ'כוסלובקיה) –

לקח זמן עד שזיהו מעצמות המערב את הבעייתיות הטמונה בהחזרה הכפויה למולדת (Zwangsrepatriierung) והכירו בה במלוא חומרתה. בפברואר 1946 קבעה לבסוף החלטה של האו"ם שהחזרות לארץ המוצא מותרות רק על בסיס רצונם החופשי של המוחזרים.

במסגרת הבעיה הזו – ששורטטה כאן רק בקווים כלליים – של "זרים חסרי מולדת" ומהגרים אחרי מלחמת העולם השנייה, היתה הקבוצה של העקורים היהודים תת-מקרה קטן יחסית, אך מסובך במיוחד: במקרה זה מדובר היה בניצולים של תכנית הרצח הגרמנית, לרוב גברים צעירים ונשים צעירות, שבנוסף גם עברו את עינויי צעדות המוות. בנשים ואנשים אלה, ניצוליה הישירים של השואה, נתקלו בעלות הברית כששחררו באביב 1945 את מחנות הריכוז המלאים עד להתפקע ב"רייך הישן". הם נתקלו גם בקבוצות קטנות יותר של אלה שכוננו "יהודי חימוש" ששרדו כעובדי כפיה של ה"השמדה באמצעות עבודה". בסך הכל היו אלה רק אלפים בודדים של אנשים, ולמרות כל המאמצים להעניק להם טיפול רפואי מידי, מתו רבים מניצולי השואה האלה בשבועות שלאחר מכן, כתוצאה מתת התזונה הקטסטרופלי שבו היו נתונים, ומתשישות פיזית ונפשית.

כחכנה להחזרה לארצות מוצאם נאספו בתחילה עקורים יהודים ולא-יהודים במחנות שהוקמו בחופזה. ככאלה שימשו שיכונים גרמניים שהוחרמו, קסרקטינים לשעבר של הצבא הגרמני – אך גם אתרים שקודם לכן היו מחנות ריכוז והמפקדות הצמודות להם. בסתיו/חורף 1945/1946 החל להשתנות במהרה הרכב מחנות העקורים הללו: בעוד שמיליוני עקורים לא יהודים כבר עזבו את גרמניה, חל גידול חד במספר העקורים היהודים. הצטרפו אליהם – פשוטו כמשמעו – יהודים ממזרח אירופה, שעשו את דרכם אל מערב אירופה, לבדם או בסיוע ארגון "הבריחה". ברובם היו אלה יהודים פולנים, שברחו מפני הגרמנים לברית המועצות ועם שובם לכפריהם ולעריהם נתקלו באנטישמיות מסיבית; המקרה המוכר ביותר לכך הוא הפוגרום בקילצה (Kielce) ביולי 1946.

בסך הכל היו בסביבות 250,000 יהודים מזרח אירופים, שהגיעו לאזורי הכיבוש במערב בערך עד תחילת שנת 1948 – לעתים בדרכים לא דרכים. רובם הגיע לאזור האמריקאי, וזה היה גם יעדם הראשוני. זאת מכיון שבינתיים התפשטה השמועה שאצל האמריקאים – אחרי שלב התחלתי בקיץ 1945, שהיה לשערוריה עקב בורות ועומס יתר – היו תנאי הקליטה והטיפול הטובים ביותר. הסיבה העיקרית לכך היתה שארגוני הסיוע היהודיים-אמריקאיים הגדולים, בראש ובראשונה ועדת החלוקה המשותפת היהודית

אמריקאית (הג'וינט Joint), יכולים היו לפעול באזור זה בחופשיות.

לאחר שלביו הראשוניים – שהיו בעלי ערך, גם אם נטו ברובם להתמקד בהיסטוריה המבנית של "בעיית העקורים" – החל בשנות התשעים גם המחקר ההיסטורי בגרמניה להתעניין במאפיינים היחודיים של מחנות העקורים היהודיים. מאז, הלך ונצבר תאור עשיר יחסית של חיי היומיום של שארית הפליטה ושל חיי החברה והתרבות שלה, שנוצרו במהירות ראויה לציון.¹ גם ההיסטוריה של ההתנסויות והחוויות [Erfahrungsgeschichte] של "המפגשים היהודיים-גרמניים" החדשים באה לידי ביטוי בתאורים אלה, אך הקול המוביל בהם גורס שלרוב הצטמצמו מפגשים אלה לשוק השחור בלבד. מדובר בהם רק מעט על עימותים ומתחים בין המהגרים היהודים, שהיו פחות או יותר ספונים בקסרקטינים, לבין הילידים;² עוד פחות מכך נזכרות שם קטטות הדדיות או אפילו רגשות נקם. היסטורית הרגשות של היחסים היהודיים-גרמניים אחרי המלחמה, כך ניתן לומר, טרם נכתבה בחלקה הגדול.³

המאמר שלהלן לא יכול למלא את החלל הזה, אך ניתן אולי לראות בו קו מנחה לצרכים המחקריים, שהטיפול בהם עשוי לפתוח סדרה של קישורים: פחות או יותר בכיוון של היסטורית התנסויות וחוויות [Erfahrungsgeschichte] יהודית-גרמנית, דוגמת הריאליזם התמציתי של משה צימרמן,⁴ אבל גם בהקשר של השאלה ששבה ועלתה בשנים האחרונות בדבר ה"מורל" של קהילת העם ה(בתר-)נציונל-סוציאליסטית.⁵ תיאורם של שני אירועים שהתרחשו לאחר סופו של "הרייך השלישי", בהפרש של חמש שנים זה מזה, בלנדסברג (Landsberg) – עיר קטנה ובעלת מסורת עשירה בשואביה הבווארית – עשוי בין

1 הש' לעבודה החלוצית בהיסטוריה מבנית של וולפגנג יאקובמאייר Wolfgang Jacobmeyer, Vom Zwangsarbeiter zum heimatlosen Ausländer. Die Displaced Persons in Westdeutschland 1945-1951, Göttingen 1985;

של אנגליקה קניגסאדר ויוליאנה וצל Angelika Königseder/Juliane Wetzel, Lebensmut im Wartesaal. Die jüdischen DPs (Displaced Persons) im Nachkriegsdeutschland, Frankfurt a. M. 1994; ושל מיכאל ברנר

Michael Brenner, Nach dem Holocaust. Juden in Deutschland 1945-1950, München 1995.

ר' גם אוסף המאמרים בעריכת מכון פריץ באואר: Fritz Bauer Institut (Hg.), Überlebt und unterwegs. Jüdische Displaced Persons im Nachkriegsdeutschland, Frankfurt a. M./New York 1997

2 Frank Stern, Im Anfang war Auschwitz. Antisemitismus und Philosemitismus im deutschen Nachkrieg, אולם הש' גם Gerlingen 1991.

3 Atina Grossmann, Jews, Germans and Allies. Close Encounters אולם הש' גם לספרות המחקרית הרבה בשפה האנגלית; בהקשר זה in Occupied Germany, Princeton N.J./Oxford 2007.

4 Moshe Zimmermann, Die deutschen Juden 1914-1945, München 1997; Zimmermann, Deutsche gegen Deutsche. Das Schicksal der Juden 1938-1945, Berlin 2008.

5 מאלף בהקשר זה הוא Raphael Gross, Anständig geblieben. Nationalsozialistische Moral, Frankfurt a. M. 2010.

השאר לגלות שפנטזיות אלימות גלויות וחבויות בין גרמנים לא-יהודים לבין עקורים יהודים שיחקו תפקיד עוד זמן רב אחרי שנת 1945 – זמן רב יותר מכפי שנטען בדרך כלל בהיסטוריוגרפיה שכוונתיה הפוליטיות טובות בוודאי, אך בה בעת עדיין מחוייבת לסוג של דידיקטיות [Mode der Didaktisierung].⁶

לנדסברג, אפריל 1946

"רק בסוף אפריל 1945, כשנכנסו כוחות בעלות הברית, הגיעה המלחמה ללנדסברג והחל נתיב הייסורים של רבים מאזרחיה".⁷ בהערה זו הגיבה, עוד בספטמבר 1989, תושבת של עיר המצב ליוזמתו של מבקר מבוגר מארצות הברית. החל מתחילת שנות השמונים שב אל"מ בדימוס אירווינג היימונט (Heymont) לבקר בלנדסברג; בתמיכתה של קבוצת אזרחים מקומיים הוא קבע שלט זיכרון בכניסה לקסרקטין סארבורג (Saarburgkaserne). הכיתוב שעל השלט ציין שהחל מסתיו 1945 פעל במתקן – ששימש קודם לכן את הורמאכט ומאוחר יותר את הבונדסוהר – מחנה העקורים הראשון, שאוכלס אך ורק בעקורים יהודים. היימונט היה מפקדו הראשון, גם אם לחודשים ספורים בלבד.⁸ בקסרקטין, שנבנה כדי לאכלס 2,500 חיילים, שיכנו האמריקאים בתחילה 5,000 ולעתים אף 6,000 איש – כשליש ממספר תושבי לנדסברג באותה עת. עד סגירתו של המחנה, כמעט באותו יום אחרי חמש שנים, עברו בו כ – 23,000 עקורים יהודים, שפוזרו משם במהרה ליישובים אחרים, גדולים יותר, בבואריה (בכל אופן, בשנת 1947 ספר הממשל הצבאי האמריקאי 167,000 עקורים יהודים באזור שלו).

ליד המחנה שבקסרקטין ובאזור המגורים הסמוך לו באזור לנדסברג היו מספר בסיסים קטנים ובהם קבוצות ניצולים יהודים, ביניהם גם כמה קיבוצים [Kibbuzim]. מכיון שבמהלך מלחמת העולם השנייה ייצרו החימוש הועבר למרחב החקלאי הכפרי, לא היה האזור שממערב למינכן "נקי מיהודים" גם בשלב הסופי של

6

בהקשר זה בולט במיוחד דניאל גולדהאגן, שבספרו "תלייניו מרצון של היטלר" טען שהאנטישמיות הגרמנית כבר לא היתה בעיה יותר, עם הגעת המשחררים האמריקאים והחינוך מחדש [Reeducation] שהחל בעקבותיה.

7

מצוטט לפי Angelika Eder, *Jüdische Displaced Persons im deutschen Alltag. Eine Regionalstudie 1945-1950*, in Fritz Bauer Institut (Hg.), *Überlebt und unterwegs*, S. 163-187
הציטוט מופיע בעמ' 167. ר' הרחבה בספרה
Flüchtige Heimat. Jüdische Displaced Persons in Landsberg am Lech 1945 bis 1950, München 1998.

8

Anton Posset, *Zur Person. Oberst a.D. Irving Heymont*, in: Themenhefte Landsberger Zeitgeschichte 6 (1996): הש'
Landsberg 1945-1950. Der jüdische Neubeginn nach der Shoa. Vom DP-Lager Landsberg ging die Zukunft aus, 24; הש' גם
Grossmann, *Jews, Germans and Allies*, 142 f.

המלחמה.⁹ אולם עתה, אחרי תום השלטון הנאצי, עובדי הכפיה לשעבר והמהגרים היהודים החדשים ממזרח אירופה נראו לתושבי המקום כמתחרים ישירים על מרחב מגורים ומוצרי מזון. זה היה תקף גם בכיוון ההפוך, וכפי שהפגין זאת העתון של מחנה לנדסברג (*Landsberger Lager-Cajtung*) גם רגשות עזים מילאו פה תפקיד: בגליונו השני הציג המידעון – שהופיע החל מראשית אוקטובר 1945 – תמונה של פינוי גטו קובנה בינואר 1942 מול תצלום של אזרחי לנדסברג מסביבת קסרקטין סאארבורג, שגם הם נאלצו לעזוב את בתיהם עם מריצות עמוסות.¹⁰

בשבועות הראשונים לאחר סיום המלחמה נראה שהתפשטה בקרב תושבי לנדסברג – כמו גם בקרב כלל חבריה המבוהלים של "קהילת העם" לשעבר – לצד פחד לא מבוטל מנקמה גם מידה מסוימת של אמפתיה לניצולי מחנות הריכוז; שנה מאוחר יותר, על כל פנים, נשאר ממנה רק מעט. במקום זאת, יותר ויותר גרמנים חשו עצמם מוטרדים מנוכחותם המתמשכת של "הזרים חסרי המולדת". מנקודת מבט זו, המשך קיומם של מחנות העקורים נראה כחלק מהענישה המכוונת שהפעילו נגדם בעלות הברית. זה חיזק את התפישה הרווחת שנהגו בהם במידה של חוסר צדק, תפישה שבאה לידי ביטוי למשל בכך שחוגים הולכים ומתרחבים ראו במשפטי נירנברג משפטים "בלתי הוגנים" ובתהליך הדה-נאציפיקציה, שטרם הגיע לסיומו, אות לשרירותיות טהורה.¹¹

לכך התווספו קשיי אספקה שלא פחתו אלא אף גברו, מה שהגביר את הקנאה באלה שבאופן שיטתי נתפסו כמקבלי פריבילגיות משלטונות הכיבוש. סייעה לכך מעט מאד העובדה שלצד הטיהור הפוליטי החלה גם הבניה מחדש של הדמוקרטיה מלמטה: בדיוק במקום שבו נצבה ההזדמנות להתרשם מקרוב מתנאי חייהם של העקורים, צמחה גם הטינה בקרב הילידים. זה היה המקרה גם בלנדסברג. אפילו בשנות התשעים של המאה הקודמת עדיין שבו ועלו שם הרגשות והזכרונות השליליים, כפי שיכולה היתה לראות אנגליקה אדר (Eder) במהלך המחקר שערכה במקום.¹²

9 Themenhefte Landsberger Zeitgeschichte 4 (1993): Das KZ-Kommando Kaufering 1944/45. Die Vernichtung der Juden im Rüstungsprojekt „Ringeltaube“.

10 ר' Landsberger Lager-Cajtung 2, 20. Oktober 1945, Abb. מובא אצל Eder, Flüchtige Heimat, S. 382.

11 Norbert Frei, Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit, לפירוט נוסף ר' München 1996 (2012).

ה-28 באפריל 1946 היה בבואריה לא רק יום הבחירות הראשונות למועצות המקומיות אחרי סיום המלחמה; באזורים הקתוליים של המדינה ציינו – ב"יום ראשון הלבן", שבוע אחרי הפסחא – את המיסה הראשונה [Erstkommunion] המסורתית של תלמידי בתי הספר. אבל גם היום קודם לכן היה תאריך מיוחד, שבו צוין יום השנה הראשון לשחרור מחנות הריכוז החיצוניים קאופרינג ולנדסברג [KZ-Aussenlager Kaufering und Landsberg] בידי כוחות אמריקאיים. בקיבוץ דרור [Kibbuz Dror] שבדיסן שעל אגם אמר (Diessen am Ammersee), שבו השתלמו באותו זמן כחמישים עקורים במלאכת הקדרות, תיגברו לרגל הארוע את משמר הלילה. בין השומרים היו גם שני יהודים הונגרים צעירים, שרק זמן קצר קודם לכן הגיעו ממחנה העקורים בלייפיהיים השואבית (schwäbische Leipheim), בחיפושם אחר קרובי משפחה. כשהבחין קיבוצניק אחד בהעלמם, בשעת בוקר מוקדמת, עלתה במהרה ההשערה שנחטפו, ולו רק בגלל דמויות חשודות שנצפו ערב קודם לכן בקרבת פונדק הדרכים לשעבר. הידיעה על הפשע לכאורה הגיעה במהירות למחנה לנדסברג, ולא רק בגלל הקשר הטלפוני המשובש הבינו שם שמדובר לא בחטיפה אלא ברצח; כביכול נמצאו כבר אצבעות חתוכות.

למעשה, שני הבחורים פשוט הסתלקו מדיסן בלי לומר מלה, כפי שהתברר אחר כך. אולם השמועות כבר עשו את שלהן: גרמנים חמושים בנשק אוטומטי – כך דובר בקרב העקורים הזועמים ליד קסרקרטין סאארבורג – תקפו את הקיבוץ, רצחו ששה קיבוצניקים וחטפו ששה ילדים. לפי דיווח של המשטרה, כבר לפני הצהרים פרצה "התקוממות" בעקבות זאת: "היהודים הסתובבו ברחוב בקבוצות של מאה וחמישים, חמישים ועשרה, תקפו מספר גדול של עוברים ושבים רבים, שדדו חלק מהם, הכו אותם במקלות ודקרו אותם בסכינים".¹³

למעשה, כמה מהגרמנים המותקפים נפצעו כה קשה עד שהיה צורך להעבירם לבית החולים. אשה בת 38, למשל, אמרה ש"יהודי עצר אותה". הוא דרש ממנה מסמך מזהה, ואז קרע אותו ושלח אגרוף אל פניה.

"הגבר נתן איזה סימן, ולהקה [במקור Rudel] שלמה שארבה שם, שמנתה 8 עד 10 גברים

הש' Eder, Flüchtige Heimat, passim.

Manfred Deiler, *Der „jüdische Aufstand“ 1946. Eine Recherche*, in: Themenhefte Landsberger Zeitgeschichte 6 מצוטט אצל 6 (1996), S. 34-39. תאור הארועים תואם למעשה למחקרו של דיילר. הש' גם Eder, Flüchtige Heimat, S. 300-306; Grossmann, Jews, Germans and Allies, S. 225.

ואשה אחת, התנפלה עלי. הם הכו אותי קשה, תוך שהם גוררים אותי... האשה המעורבת גזזה

במספרים חלק משיער ראשי, בזמן שכמה מהתוקפים איימו לחתוך ולדקור אותי".¹⁴

גם הפרוטוקולים הנוספים של המשטרה מיום ראשון הלבן בלנדסברג אינם מותירים ספק: את פרץ האלימות – את עיצובו מצד העקורים כמו גם את הבנתו ואת תאורו בפי הגרמנים – ניתן להבין רק על רקע המראות והזכרונות הטריים עד מאד מחוויית וארועים שהתרחשו זמן קצר ביותר קודם לכן. ברור גם שרק התערבות משמעותית של המשטרה הצבאית מנעה הסלמה נוספת: רק אחרי שחיילים אמריקאים ירו כמה צרורות מעל ראשי המון שמנה אלף איש לפחות ושחררו שלושה עקורים שנעצרו קודם לכן, נרגע מעט המצב. לקראת ערב – הבחירות למועצה המקומית הסתיימו בינתיים ללא הפרעות נוספות – מפקד המשטרה הצבאית, שהגיע מאוגסבורג (Augsburg), הכריז על מצב חרום והטיל עוצר על העיר. הסיכום הכולל של העימותים: כעשרים גרמנים פצועים, חלקם באופן רציני; מספר בתים שנבזזו; גניבות של אופניים וביגוד; אוטובוס שרוף וכעשרים עקורים עצורים, שרק מספר ימים לאחר מכן הועמדו לדין בפני בית משפט צבאי אמריקאי.

אולם הדי "ההתקוממות היהודית" לא שכחו עם המשפט שהתנהל בקאופבורן (Kaufbeuren). העתונות הבינלאומית דיווחה – כנראה בהסתמך על מידע מוטעה שהתקבל ממפקדת הממשל הצבאי (OMGUS) – על שני חללים. גם בלנדסברג עצמה נטוו בימים שלאחר מכן פנטזיות ושמעות חדשות. כשביום א' שלאחר מכן התלוננו מספר ילדים על כאבי בטן, התפשטה השמועה שיהודי מ"מחנה הזרים" ניסה להרעיל אותם עם ממתקים; לגבי האוטובוס שנעצר והוצת בידי העקורים במהלך המהומות נטען במהרה שישבו בו ילדים שהיו בדרכם למיסה הראשונה שלהם – גרסה שלא אומתה על ידי שום מקור או עד שהיה במקום, ושהיומוון המקומי המשיך להפיץ גם כמעט חצי מאה מאוחר יותר.¹⁵

פרשת לנדסברג מאביב 1946 סיפקה מבט עשיר ורחב על המתחים בין האוכלוסיה הילידית לבין העקורים היהודים שהמתינו לנסיעתם משם "על האדמה הגרמנית רוויית הדם", שהיו דומים לאלו שניתן היה לפגוש גם במקומות אחרים, הגם שלא בחריפות כזו. האוירה הטעונה התבססה על הכרות הדדית עם

14

שם, עמ' 35 והלאה.

15

ר' Landsberger Tagblatt, 28.4.1993.
הציטוט כאן הובא מדיילר:
Deiler, Der „jüdische Aufstand“ 1946, S. 38.

הפשעים המפלצתיים של "העבר הקרוב"; היא הועצמה עקב המצוקה החומרית ששררה אחרי המלחמה ושבאותה עת החלה לפגוע בגרמנים במידה הולכת וגדלה. לנוכח זאת הראו הארועים באופן משכנע ביותר שניצולי מדיניות ההשמדה הגרמנית לא היו מוכנים בשום פנים ואופן להשלים עם תפקיד של קורבנות בארצם המובסת של הפושעים. הם לא רצו לשתוק או להיות חלשים, וגם לא להסתמך על כח כלשהו שיגן עליהם. (למעשה, בשיאם של העימותים הוטחו בשוטרים הצבאיים האמריקאים צעקות שהם "גסטאפו" ו"חזירים של האס-אס"). האלימות החבויה של העקורים הצעירים, מוכנותם לקום ולהלחם כבר לנוכח חשד קלוש לאיום – אלה היו תגובות מובנות, וגם תוצאה של הגבה [Reflex – Reflexion]: היה זה ניסיון להסיק מסקנות ראשוניות מניסיון השואה. במובן מסוים הדבר נכון גם לארועים שהעלו את לנדסברג לכותרות חמש שנים מאוחר יותר.

לנדסברג, ינואר 1951

בתחילת שנת 1951, אחרי שהמחנה בקסרקטין סאארבורג כבר פונה, שבה העיר הקטנה והיתה לזירת התרחשותה של סצנה דרמטית מאד, שבה ניצבו אלה מול אלה גרמנים ויהודים, מקומיים ועקורים. נקודת המוצא ההיסטורית-פוליטית של הפרשה היתה בבסיסו של דבר התקופה שבה ישב היטלר בכלא לנדסברג, תקופת מאסר שאליה נידון בדצמבר 1923 בבית המשפט של בואריה אחרי נסיון ההפיכה הכושל. במתקן המעצר הזה, כשהוא מוקף בנאמניו, כתב מי שעתיד היה להפוך ל"פיהרר" את מאבקי [Mein Kampf]; החל משנת 1933 פעלה העיר להפיכת "התא של היטלר" לאתר פולחן נציונל-סוציאליסטי. עובדה זו היתה סיבה מספקת לאמריקאים כדי להקים שם את "כלא פושעי המלחמה מס' 1". חצי עשור לאחר מכן עוד ישבו במתקן הכליאה רחב הידיים כמאה פושעי מלחמה ופושעי נאצים, אחרי שנשפטו במשפטי ההמשך של נירנברג (Nürnberger Nachfolgeprozesse) או באחד מההליכים הרבים האחרים שהתנהלו בפני בתי משפט צבאיים אמריקאיים.¹⁶

ב-7 בינואר 1951 הפגינו למען חנינתם ושחרורם כמה אלפי אנשים מול בית העיריה של העיר הקטנה. בארוע המחאה, שנערך ביום א' בשבוע, לא דובר רק על אלה שריצו את עונשם בכלא לנדסברג – כמו ארנסט פון ויצקר (von Weizsäcker), שישב שם עד שקיבל חנינה באוקטובר 1950 – אלא גם ובעיקר

בפושעים נאצים שנדונו בידי בתי משפט אמריקאים למוות אבל טרם נתלו, עקב בקשות חוזרות ונשנות לדיונים מחודשים ולבחינת ענייניהם, ביניהם מפקד כח המשימה של האס-אס אוטו אוהלנדורף (Ohlendorf) וראש הלשכה המרכזית של האס-אס לכלכלה ולמנהל, אוסואלד פוהל (Pohl)).

ניתן להתווכח באיזו מידה אורגנה ההפגנה בלנדסברג בהשראת הלובי למען חנינה [Gnadenlobby], שפעל כבר שנים קודם לכן בכל רחבי גרמניה וששבעות לפני הארוע ניסה – בכל אמצעי העולה על הדעת – להפעיל לחץ על הנציב העליון האמריקאי ג'והן מק'קלוי (McCloy), שבסוף ינואר אותה שנה אמר היה לקבל החלטה בנוגע לחנינה. בכל אופן, העובדה היא שראש העיריה ויחד אתו כל מועצת העיר חשו עצמם מאותגרים, כשמיד אחרי כניסת השנה החדשה הגיעו מבון (Bonn) שמועות שלפיהן תוך זמן קצר עתידות היו להתחדש ההוצאות להורג. כמו כן אין ספק שעלה בידי נבחרי הציבור של העיר – בעזרת מכונית שעליה הותקנו רמקולים – למשוך לכיכר העיר שעדיין היתה מעוטרת בקישוטי חג המולד, לפחות 3,000 ולפי מקורות אחרים אף 4,000 תושבים, ביום חורף קר. כבר באמצע נובמבר פנו נציגי המפלגות המקומיות "לרשויות האחראיות האמריקאיות, לדעת הקהל האמריקאית ובמיוחד לנשים האמריקאיות" בבקשה להעניק לכלואים את חירותם כמתנה לחג המולד. אחרי ש"פניה זו מהלב של תושבי לנדסברג" לא נענתה, חשו הפוליטיקאים – ביום שאחרי חג שלושת המלכים* – שיש להם הזכות להפגין בשם "כל העם הגרמני".¹⁷

בשם מפלגת האיחוד הקתולי הסוציאלי (CSU) דיבר נציג המחוז בבונדסטאג, ריכרד יגר (Jaeger), שברטוריקה מערב [-גרמני ד.ת.] ית יפה הבהיר שזו חובתו של כל אחד "להשמיע את קולו, כשלאדם – ולו רק אחד – נעשה עוול משפטי". נאום ההגנה הנמלץ למדי שנשא בזכות הנידונים למוות הכלואים בלנדסברג נשען בראש ובראשונה על זכות הריבונות (הדי מוגבלת למעשה) של הרפובליקה הפדרלית – וסיפק כבר אז רמז מדוע עתיד היה להתפרסם במהרה כתומך נלהב של חידוש עונש המוות (ובכינוי "יגר מתיז הראשים"): "אפשר להתווכח על מידת היעילות של חוק היסוד שביטל את עונש המוות – אך אי אפשר להתווכח על כך שבמדינות אחרות בארצנו [קרי: גרמניה המזרחית, ד.ת.] עונש המוות עדיין נהוג".

אחד הרגעים הדוחים של הארוע היה כשהדיפלומט לשעבר גבהרד זלוס (Seelos) שבינתיים היה לחבר

*"יום שלושת המלכים", ב-6 בינואר, מציין את ביקורם עתיר המתנות של שלושת המלכים אצל ישוע התינוק, שבועיים לאחר לידתו (המתרגם).

17 ציטוט זה והציטוטים הבאים לקוחים מ- Michael Strassas, „Die Sprache des Herzens sprechen lassen“. 4,000 demonstrieren am Hauptplatz, in: Themenhefte Landsberger Zeitgeschichte 1 (1993): Von Hitlers Festungshaft zum Kriegsverbrecher-Gefängnis N° 1. Die Landsberger Haftanstalt im Spiegel der Geschichte, S. 13-19 (14)

הבונדסטאג מטעם המפלגה הבוארית [Bayernpartei], הכריז לקול תשואות רמות שהוא "מתנגד לפשעים שביצעו הנציגים-סוציאליסטים נגד חמישה מיליון יהודים ולכליאה הלא-אנושית של הנאצים שנידונו למוות".¹⁸ אולם הקבלה עוצרת נשימה זו בין קורבנות הפשע למבצעיו עוד לא היתה נקודת השפל הפוליטית-מוסרית: זו הגיעה עם הופעתם של 300 מפגיני נגד, שכתב הפרנקפורטר אלגמיינה צייטונג זיהה כ"זרים ממחנה העקורים לכפלד (Lechfeld), שנחתו שם בשבעה אוטובוסים". נסיונותיהם להפריע [Störversuche] לארוע "סוכלו בידי המשטרה והאוכלוסיה הגרמנית".¹⁹

את מה שלא דיווחו לא הפא"צ ולא סוכנויות הידיעות תאר קרל מרכס (Marx) לקוראים – הלא רבים – של השבועון הכללי של היהודים בגרמניה [*Allgemeine Wochenzeitung der Juden in Deutschland*]: היתה זו העובדה שראש עיריית לנדסברג פתח את נאומו בהערה ש"עת השתיקה" חלפה לה, וכעת יש לדון בכך: היהודים צריכים לחזור למקום שממנו באו. עוד מסר מרכס ששר הפנים הבוארי הורה לפתוח בחקירה במטרה לברר האם ראש העיריה הוא שנתן את הסיבה לכך ש"מגרונותיהם של מאות צרחנים" הדהדו המלים "יהודים החוצה".²⁰

סביר להניח שעטו של העורך מרכס הוא זה שכתב את מאמר הפרשנות הבלתי חתום שבו ניסה השבועון הכללי לברר את פשר הסקנדל:

בלנדסברג מנסים להילחם משפטית למען רהביליטציה לרוצחי ההמונים האיומים ביותר. העם הגרמני כופר מצד אחד בכל אשמה קולקטיבית, אולם מצד שני פועל למען ביטול גזרי דינם של הפרטים שהיו אחראים לפשעים. כיום, התערבות מצד הכנסיה ומצד פוליטיקאים למען פושעי מלחמה חפים מפשע כביכול אינה כרוכה בשום הסתכנות. [אולם] ברגע שבו התערבות נגד הרג המוני של אנשים חפים מפשע היתה הכרחית – שררה בגרמניה רק שתיקה, שתיקה קרה כקרח".²¹

18 דוח של סוכנות הידיעות הגרמנית, המצוטט ב - Kölnische Rundschau, 8.1.1951.

19 ר' „Erregung in Landsberg. Einspruch gegen die Ansicht neuer Hinrichtungen“. FAZ, 8.1.1951.

20 ר' "Dreimal Deutschland", Allgemeine Wochenzeitung der Juden in Deutschland, 12.1.1951.

21 שם, עמ' 2.

אחרי מלים נכוחות כאלו – הסודדויטשה צייטונג דיווח אפילו על "התקפות פיזיות על יהודים שנכחו במקום" וכתב בסרקזם על "הסתה אנטישמית של מחלקה ראשונה"²² – הצטרפה גם עיתונות החוץ. כתב הג'ואיש דיילי פורוורד שיצא לאור בניו יורק השיג ראיון עם קורט שומאכר (Schumacher), יושב ראש המפלגה הסוציאליסטית הגרמנית, שהנויה צייטונג [*Neue Zeitung* שב והדפיס זמן קצר לאחר מכן. מנהיג האופוזיציה בבון הסתייג מאלה ש"צווחו וצרחו" בלנדסברג "לא למען השארתם בחיים של הנידונים למוות, אלא למען הצדקת הזוועות הלא-אנושיות של הרייך השלישי". אף סוציאל-דמוקרט לא נאם שם, הבהיר שומאכר בהקלה גלויה אך גם בהתפלפלות מסוימת: יושב הראש המקומי [של המפלגה הס"ד, ד.ת.] הלך "באחור" לארוע, "כדי לראות מה קורה שם". לעובדה שמזה זמן מה גם חברים מרכזיים במפלגתו נרתמו לעגלת הלוביסטים של פוליטיקת העבר, השיב שומאכר באמירה שבמקרה של אוהלנדורף ופוחל אין סיבה לבחינה מחודשת של ההליכים:

"נגד הסוג הזה של התנוונות אנושית יש רק הדרה חדה ומוחלטת. העם הגרמני דחה את עונש המוות בחוקה שלו. אולם הצעד של הפרדה חמורה ביותר – באמצעות תנאי מאסר חמורים ביותר – נתון בידנו, ויש להשתמש בו ללא פשרה, כלומר במאסר עולם".²³

ברור שהיו מניעים שונים שבגללם התעניינו כל כך בתחילת שנות החמישים חלקים גדולים מקהילת העם לשעבר בגורלה של קבוצת "נידוני המלחמה" (שבניתיים כבר התכווצה משמעותית). לא מעט – ואולי בעיקר, אפילו – היו שם הקלה סמלית ונתינת משמעות למעשיהם של מיליוני גברים גרמנים, שלחמו במלחמה גם הם, והפכו את עצמם באופן זה או אחר לשותפים לאשמה. לכן, ההתעמתות הנוספת בין הילידים לבין העקורים בלנדסברג ממש לא היתה מקרית: בבסיסו של דבר, היה מדובר בהמשך אותה התגוששות במאבק על הכח לפרש את ההיסטוריה, שהחלה עם סופו של "הרייך השלישי" ושמרגע תחילתה היתה תלויה בסוגית ההכרה בסטטוס הקורבן של כל אחד.

Strasas, „Die Sprache des Herzens sprechen lassen“, S. 14.

מצוטט אצל

22

Neue Zeitung, 30.1.1953. מצוטט אצל

23

הפגנת הנגד היהודית נגד המחאה של קהילת העם בככר המרכזית של לנדסברג לא היתה פעולה ספונטנית – ולא יכולה היתה להיות כזו, מכיון שמחנה העקורים המקומי כבר פורק חודשיים קודם לכן. היה מדובר הרבה יותר בפעולת נגד מתוכננת ומכוונת נגד ארוע שבצדק גמור ניתן היה להחשיב כמפגן סולידריות עם מארגניו ומבצעיו של רצח היהודים. כך, מכל מקום, ראה זאת היינריך סקלארץ (Sklarz), שקרא במחנה לכפולד ל"טכס זכרון ל- 90,000 שנרצחו בידי אוהלנדורף" ושארגן את האוטובוסים ללנדסברג. בדיון וחשבון לפרלמנט הגרמני תאר זמן קצר לאחר מכן כיצד משכו העקורים תשומת לב באמצעות קריאות ביניים דוגמת "רוצח המונים" ו"שופך דמים":

בעקבות זאת התערבה המשטרה האמיצה וגמלה לקריאות הביניים במכות מאלות גומי. אחד המוכים שאל: 'למה אתם מכים אותי? יש לי זכות מלאה לצעוק שהוא רוצח המונים, כי כל ארבעה-עשר קרובי משפחתי נרצחו בידי אוהלנדורף'. תשובתם המלגלגת של השוטרים היתה 'לך לפלשתינה!²⁴

סיטואציות כאלו יכולות לשמש כאינדיקטורים למידה הרבה שבה היחסים בין גרמנים ליהודים בשנות החמישים המוקדמות עדיין היו מוכוונות כלפי העבר. היו אלה אימיו הנוראיים של העבר הזה, שהכבידו על הווה שנתפש כשלב מעבר בלבד. נראה שבאותה עת, יהודים וגרמנים היו ברובם הגדול שותפים להשקפה שלאותו הווה, שנכפה בידי הפוליטיקה העולמית, לא נכון שום עתיד: שזו אמורה להיות רק אירוניה זמנית של ההיסטוריה אם אותה ארץ, שהפכה את עצמה ל"נקיה מיהודים", הפכה מיד אחרי המעשה חסר התקדים לנקודת מפלט, אבל לא למקלט קבע לניצולים.